

У ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Нахлік Є. К. Перелицьований світ Івана Котляревського: текст – інтертекст – контекст. – Л.: Інститут Івана Франка НАН України, 2015. – 543 с. – (Серія “Літературознавчі студії”. – Вип. 21).

Нова монографія Євгена Нахліка – це комплексне синтетичне дослідження творчої спадщини І. Котляревського, в якому враховано найкращі напрацювання літературознавців. Тут узагальнено і систематизовано найголовніші спостереження науковців над вузловими проблемами генези і поетики творів письменника. Залучено як малознані та призабуті публікації XIX – початку XX століття, так і порівняно недавні розвідки, тобто проведено свого роду всеохопну ревізію всіх дотеперішніх студій, яка давно була на часі. Каталізатором появи книжки Є. Нахліка стала підготовка академічної Історії української літератури у 12 томах, три томи якої (1-2-й і 4-й) вже вийшли друком.

Дослідник чи не вперше з такою повнотою і всебічністю розглядає історико-літературні передумови появи “Енеїди”, зокрема всі твори, писані народною мовою, адже поема Котляревського “була закономірним продовженням процесу періодичного звернення віршарів до народної мови” (53). Крім того, “Енеїда” засвідчила неперервність літературного процесу та спадкоємність традицій в умовах занепаду в підросійській Україні книжної української та слов’яноруської мов під тиском русифікаторської політики царизму.

Є. Нахлік зважено й аргументовано говорить про наслідування в поемі Котляревського аналогічних травестій М. Осипова та О. Котельницького. У тому чи тому контексті науковець ретельно порівнює український твір із російським передтекстом, виявляючи численні прямі запозичення, впливи, аналогії тощо. Водночас на основі праць попередників і власних спостережень дослідник наголошує на індивідуально-творчій і національній самобутності української “Енеїди”. Необізнаність із творами Осипова – Котельницького мала наслідком подекуди хибні висновки літературознавців про цілковиту оригінальність тих чи тих художніх знахідок Котляревського. Бездумне захвалювання лише принижує письменника, тоді як неупереджений аналіз дає змогу окреслити специфіку таланту українського митця, його новаторство. Формулюється й актуальне

завдання суцільного зіставлення текстів Котляревського й Осипова – Котельницького, чого досі ще не зроблено. Так само, підкреслює Є. Нахлік, глибшого вивчення потребує проблема звернення українського письменника до твору Вергілія (в оригіналі чи російському перекладі – остаточно не з’ясовано).

У монографії “Енеїду” проаналізовано також із погляду літературних напрямів і течій. Автор обґрунтовує тяжіння поеми до просвітницького реалізму, наявність у ній ознак сентименталізму та преромантизму, рясно ілюструючи міркування прикладами із твору. Крім того, “Енеїда”, як доводить науковець, сприйнята свого часу в руслі поетизації козаччини, справила помітний вплив на зародження українського романтизму (175).

Одне з давніх дискусійних питань – припущення про наявність підтексту в поемі. Дослідник наводить усі відомі спроби його розшифрування, зважено розглядаючи аргументи на користь того чи того прочитання, і доходить висновку, що наскрізної аналогії козаків до троянців чи латинян та рутульців у поемі немає, – і тих, і тих автор із козаками зіставляє епізодично. На думку Є. Нахліка, поет не мав наміру послідовно перетворити свою травестію на алегорію, витриману від початку до кінця в єдиному ключі (216).

Науковець докладно аналізує й інші складні моменти у розумінні тексту поеми. Наприклад, він розвиває спостереження К. Студинського про неоднозначність зображення Низа та Евріала,

прямолінійно героїзованих у багатьох публікаціях педагогічного спрямування, але визнає, що Котляревський все-таки схиляється до їхнього уславлення. Утім, навряд чи може викликати схвалення різанина, яку вчинили Низ та Евріал у ворожому таборі.

Спростовано й інші поширені неточні або і взагалі хибні інтерпретації на зразок того, що рядки “Я музу кличу не таку: / Веселу, гарну, молодую” нібито вказують на свідомий розрив письменника з попередньою літературною традицією. Є. Нахлік резонно зауважує: “Те, що молода муза, яку він кличе, – естетично нова, поет не говорить, це вигадка, домисел інтерпретаторів, які таким трактуванням не відтворювали хід авторських думок, а, розглядаючи поему в історико-літературному контексті того часу, самі вказували на нові художні якості в ній” (269). У цьому та багатьох інших випадках дослідник наполягає на необхідності суто наукового підходу до розгляду складних проблем. Йому вдається уникати традиційної тенденційності, покликаної штучно піднести художній рівень української “Енеїди”, яка цього не потребує.

Аналізуючи мовне багатство поеми, автор серед іншого шукає і відповідь на питання: про велику кількість русизмів у творі: вони були наслідком, з одного боку, засмічення у той час української розмовної мови загалом, а з другого – негативного у цьому разі впливу російської травестії Осипова – Котельницького, яку перелицьовував Котляревський. Переконливо класифіковано мовні засоби, застосовані у поемі, зокрема фразеологізми, які “найбільше надають мові “Енеїди” специфічного народного характеру” (299).

Застереження викликає використання зужитого терміна “котляревщина”, яким сукупно зневажливо означають явища наслідування творчої манери і стилістики Котляревського, надто різномірні для того, щоб кожного разу

вдаватися до одного поняття. Попри те, що слово досі використовують у багатьох сучасних працях, варто було б від нього відмовитися бодай тому, що воно має в собі негативні конотації, невластиві термінові.

Певною мірою запозичивши в “Наталці Полтавці” фабульну схему “Козака-стихотворця” О. Шаховського, Котляревський запропонував п’єсу з народного життя, у якій майстерно втілено національні характери. Це підтверджує думку про секундарну, за визначенням М. Зерова, природу таланту Котляревського. Як слушно вказує Є. Нахлік, “Наталка Полтавка” – приклад літературного наслідування-відштовхування (381), адже специфіка обдарування українського класика полягала в тому, що він потребував для самостійної творчості певного орієнтиру. “Козак-стихотворец” став для нього тим текстом, який вимагав художньої полемічної відповіді.

Найімовірнішими, на переконання дослідника, літературними джерелами мандрівного сюжету “Москаля-чарівника” є підстави вважати французьку комічну оперу “Солдат-чарівник”, російську перекладну “Повість о удалом молодом солдате” та російську комедію “Солдат на ночлеге” (430). Присвячений водевілю “Москаль-чарівник” розділ містить багато нових спостережень, які стали результатом умілого використання можливостей сучасних повнотекстових електронних ресурсів, каталогів світових бібліотек тощо.

Фундаментальну монографію Є. Нахліка вирізняють скрупульозне опрацювання всіх деталей, які стосуються аналізованого питання, максимально повне використання досвіду інших дослідників, оригінальне бачення низки проблем творчості І. Котляревського. Ясна річ, подальші студії над спадщиною класика української літератури неможливо уявити без цієї монографії.

*Олександр Боронь
м. Київ*

Отримано 18 липня 2015 р.

